

הרב הראל דביר

ברירת 'אוכל מאוכל' ומיון בגדים במכבסה של מרכז רפואי בשבת

פתיחה

אחת ממלאכות שבת היא מלאכת בורר. ברוב ההתייחסויות למלאכת בורר בדברי חז"ל¹ והראשונים², מדובר על הפרדה בין מין רצוי ('אוכל' - שם הכולל גם מין רצוי שאינו מאכל) למין שאינו רצוי ('פסולת' - גם היא אינה דווקא מאכל), ולא על הפרדה בין פריטים ששניהם רצויים, או ששניהם אינם רצויים. לאור זאת, יש לדון האם איסור בורר חל בכל מיון של פריטים, או שאסורה דווקא הפרדה בין 'אוכל' מ'פסולת'. ה'פרי מגדים' ופוסקי הדורות האחרונים התירו ברירת 'פסולת' מ'פסולת', ויש לברר האם ההיתר אמור גם בברירת 'אוכל' מ'אוכל'. הרקע לבירור זה הוא שאלה שנשאלתי מרב אחד המרכזים הרפואיים הגדולים בארץ, האם מותר למיין בגדים מלוכלכים שמגיעים מעורבים זה בזה למכבסה ציבורית בשבת - מציאות הקיימת בחלק מהמרכזים הרפואיים בישראל. בדיוני לא אכנס לשאלות הלכתיות נוספות חשובות שמעוררת פעילות מכבסה בשבת - מצד הכיבוס עצמו, מצד הכנה מקודש לחול ומצדדים נוספים - אלא רק לשאלת איסור בורר במיון הבגדים, שעליה נשאלתי.

א. דברי ה'פרי מגדים' בעניין ברירת 'פסולת' מ'פסולת'

במשנה (שבת קלט ע"ב) נאמר: 'נותנין מים על גב השמרים בשביל שיצולו, כלומר, מותר לתת מים על גבי שמרים של יין הנתונים במסננת, כדי שהמים יקלטו את טעם היין מהשמרים ולאחר מכן ייפרדו מהשמרים ויזובו למטה דרך המסננת. בביאור דין המשנה כתב רש"י: 'נותנין מים - בשבת, על גבי שמרים הנתונים במשמרת מבעוד יום. כדי שיצולו - שיהו צלולין לזוב', ונראה שכוונתו לומר שהשמרים ייעשו צלולים מכוח המים שניתנים עליהם, וכן כתב במפורש הרע"ב (שבת פ"כ מ"ב): 'שיהיו השמרים צלולים ויזוב כל יינם'. על כך הקשה ה'פרי מגדים' (משב"ז סי' שיט ס"ק י) שלכאורה יש איסור בורר בהפרדת היין מהשמרים:

ובמשנה [שם] קל"ט [ע"ב] מים על גבי שמרים שיצולו, פירש הר"ע ברטנורא [שם] פ"כ משנה ב ד"ה נותנים מים] שיזוב יינם, משמע שיש בשמרים יין ואי אפשר לזוב מחמת שהם עבים ביותר, נותן מים ויזובו המים עם היין. וקשה, דהוה גורם לבורר.

1. ראה בגמרא שבת דפים עג-עד.
 2. ראה רמב"ם, הל' שבת פ"ח ה"א-ה"טו; טור וב"י, או"ח סי' שיט.

ואפשר משום זה פירש הלבוש [סעיף ט³] דרוצה בשמרים שלא יהיו עם קמחים (דדרך הוא שיהיו שמרים בלי יין מעלין קמחים), וכהאי גוונא לאו בורר הוא פסולת מפסולת. ואף על גב דכתב הט"ז באות י"ב (חפיתא) [חביתא] חייב משום בורר, וי"ל התם הגסות אין ראויין לו כלל הוה כבורר פסולת מטוב שבו, מה שאין כן קמחים משמרים דאפשר להשתמש עם קמחים. ועיין אליה רבה [ס"ק יד], ולמה שכתבתי אתי שפיר.

נראה שכוונת ה'פרי מגדים' בתירוצו היא שנתנית המים מתקנת את השמרים בכך שהיא מנקה אותם מהקמחים, ולכן הקמחים נחשבים 'פסולת' ביחס לשמרים. ואף שהמים עצמם מתברכים מהקמחים ונעשים יין, מכיוון שהקמחים נחשבים 'פסולת' ביחס לשמרים אין כאן ברירת 'אוכל מפסולת'.⁴ אולם, אם לכך התכוון ה'פרי מגדים', הרי שלכאורה יש קושי גדול בדבריו: ראשית, כלל גדול הוא בפוסקים,⁵ שכאשר שני מינים מעורבבים זה בזה ואדם לוקח מתוכם אחד שאותו הוא רוצה לאכול, מין זה נחשב 'אוכל' והמין הנשאר נחשב 'פסולת', ויש איסור תורה בברירה זו. ואם כן, מצב שבו לוקחים את הקמחים מתוך השמרים כדי לשתות את היין הנעשה מהקמחים הוא מצב של ברירת 'אוכל' מ'פסולת', אף אם 'אפשר להשתמש עם קמחים'. ולא מסתבר כלל לחדש שכאשר הפסולת משתבחת כתוצאה מהברירה, מגדירים גם את ה'אוכל' כ'פסולת' למרות שהוא נלקח מן התערובת על מנת לאוכלו, וגם מלשון ה'פרי מגדים' לא נראה שהתכוון לחדש זאת, שכן כתב שאפשר להשתמש בקמחים, ולא שנטילתם משביחה את השמרים. שנית, כבר העיר ה'אליה רבה'⁶ על ה'לבוש' שכתב שהשמרים נבררים מקמחים, שהדבר אינו מובן במציאות בפועל, מהם קמחים אלה שעל השמרים, והוסיף ותלה את דברי ה'לבוש' בחיבור מוטעה של שני 'דיבורי המתחיל' ברש"י, שכן רש"י המשיך וכתב: 'את היין - מפני הקמחים שקורים יינ"ש [אוצר לעזי רש"י: מיני פטריות המופיעות ביין]', וכוונת רש"י לסינון היין מהקמחים, ואילו מדברי ה'לבוש' נראה שפירש גם את זה כנימוק להיתר נתינת מים על שמרים.⁷ ויש להוסיף שגם מדברי 'אוצר לעזי רש"י' הנ"ל עולה שדברי רש"י מוסבים על יין ממש ולא על שמרים. עוד קשה, שלפי הבנת ה'לבוש' ברש"י יוצא שהשמרים המוצקים הנותרים במשמרת הם אלה שנקראים 'יין', ופעולת נתינת המים מתוארת משום מה כניקוי של היין הזה, למרות שבמציאות ברור שייעודה העיקרי הוא שימוש בנוזל המופק מהמשמרת⁸ ולא ניקוי השמרים. ולגופה של קושיית ה'פרי מגדים'

3. 'אם נתן בהם שמרים מערב שבת, יכול ליתן עליהם מים בשבת כדי שיחזרו צלולין מן הקמחים ויזוב היין שבהם'.

4. יעוין עוד בהרחבה בשו"ת דברי יציב, או"ח סי' קנת.

5. שו"ע, או"ח סי' שיט סעי' א ועוד.

6. אליה רבה, או"ח סי' שיט ס"ק יד*.

7. כהבנת האליה רבה ברש"י, מבואר במאירי (שבת שם), שכתב שסינון היין מהקמחים נעשה בסודרין ולא במשמרת: 'ומסננין את היין בסודרין מפני הקמח' הקרויים קאנש'; וכעין זה באהל מועד, שער השבת דרך ד נתיב: 'ויין צלול מותר לסנונו בשביל הקמחין שקורין קנ"ש, כיון שאפשר לשתותו בלא סינון, ואין חוששין לסחיטה אם הסודרין מוכנין לכך'. אמנם בר"ן, שבת נז ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה כדי ובנימוקי יוסף, שבת קלט ע"ב ד"ה שיצולו הדיבורים אכן מחוברים.

8. שימוש בנוזל זה מתואר בהרחבה בגמרא בבא בתרא צו ע"ב-צז ע"ב, ומשם עולה שערכו קרוב לזה של יין.

על היתר נתינת מים על משמרת, כבר הסבירו רבים שמים נכנסו ומים יצאו, והיין וטעם היין שמעורבים בשמרים נספחים למים אלה, ולכן אין דנים אותם כעומדים בפני עצמם.⁹

ב. ברירת ביצה לצביעת חרדל

נאמר במשנה (שבת קלט ע"ב): 'ונוטנין ביצה במסנת של חרדל', וכן הובא להלכה ב'שלחן ערוך'.¹⁰ על כך כתב ה'פרי מגדים' (משב"ז סי' שיט ס"ק יב):

עין ט"ז. הוכיח מה שכתב לעיל את ב' דבמין אחד שייך ברירה, מדהוצרך הטור לומר דהחלמון לגוון, וכן הוא בגמרא [שבת] ק"מ א', יע"ש, שמע מינה דבמין אחד שייך ברירה, אלא שאין עושין כי אם לגוון ואין רוצה לאכול כלל לא חלמון ולא חלבון לכך אין ברירה. ומיהו אוכל מפסולת, אף שאין רוצה לאכול, פשיטא דהוה בורר. ובלבוש [סעיף טו] כתב שהחלבון וחלמון שני מינים הם, וכן משמע בב"ח [עמוד תלא דבור ראשון], עין מג"א אות י"ו. ולפי זה, בנפה וכברה - כל שאין רוצה לאכול עתה שניהם, שרי, דמשמרת כנפה דמי, שהרי שימר חייב חטאת.

מסוף דברי ה'פרי מגדים' נראה שלפי הפירוש הרואה בחלבון ובחלמון שני מינים, הרי שיסוד ההיתר הוא בכך שאין העדפה למין אחד על חברו, וכן הבין מדבריו ה'ביאור הלכה' (סי' שיט סעי' ג ד"ה היו):

ומזה הוכיח שם דהוא הדין דמותר לברור שני מיני אוכלים אחד מחבירו אף ע"י נפה וכברה היכא דאין רוצה לאכלם עתה.

וה'ביאור הלכה' עצמו נחלק על ה'פרי מגדים', וחילק בין הפרדה בין מיני אוכל כשאין העדפה לאחד על חברו, שאסורה, ובין היתר נתינת הביצה למסנת שנובע מסיבה אחרת, וזו לשונו: ולענ"ד לא דמי כלל, דהתם תרוייהו אינם עומדים לאכילה לעולם, דהחלבון נתערב בפסולת החרדל ואין רוצה לאכלה, והחלמון יורד למטה לגוון ולא לאכילה; ולפיכך אין שייך על זה שם בורר, שאין מתקנם על ידי ברירתו לאכילה לעולם. אבל כשבורר שני מיני אוכלים, כל אחד מחבירו, כדי לאכול כל מין בפני עצמו לאחר זמן - הרי שפיר מתקן שניהם על ידי ברירתו, ובורר גמור הוא.

ג. שימוש במסנת בכיור – ברירת פסולת מפסולת

ב'שמירת שבת כהלכתה'¹¹ התיר שימוש במסנת בכיור בשבת, וכתב בשם הרש"ז"א שלושה נימוקים להיתר: א) מסנת זו ממיינת את הפסולת שבכיור לפי גודל, וכבר כתב הרמ"א¹² שחתיכות בגדלים שונים מאותו מין נחשבות למין אחד, ואין בהן איסור בורר. ב) במיון זה אין תיקון לאכילה, ומתקיימת הגדרת ה'ביאור הלכה' הנ"ל: 'שאין מתקנם על ידי ברירתו לאכילה לעולם'. ג) כל המינים הם 'פסולת', ואין מטרת המיון לאפשר שימוש בהם אלא למנוע סתימה בצנרת. יש קצת לדון בדברים אלה.¹³ מכל מקום, סברת ההיתר

9. ראה במקורות הרבים שצוינו בספר צומת א, עמ' 240 הערה 14.

10. שו"ע, או"ח סי' שיט סעי' טו.

11. שמירת שבת כהלכתה, פי"ב סעי' יז והערה מט.

12. רמ"א, או"ח סי' שיט סעי' ג.

13. יש לדון על הסברה הראשונה, לפי מה שכתב במנוחת אהבה, ח"ב פ"ז סעי' כב והערה 77, שכאשר יש

ברורה, ואכן מעוגנת בדין החלבון והחלמון. וכן הסכימו בשו"ת 'ציץ אליעזר'¹⁴ וב'מנוחת אהבה'¹⁵ לפי כל האמור, יש לדון האם מותר למיין בגדים שונים במכבסה בשבת, לצורך כיבוס עתידי, באופן שהמיון אינו נעשה לצורך העדפת מין אחד מסוים על חברו אלא לצורך הסדר גרידא. מן האמור נמצאנו למדים שכל ברירה שמיועדת לשימוש בדברים הנבררים אסורה, ודווקא בברירה שלא לצורך שימוש מצאנו היתר.

ד. ראייה נוספת לאסור ברירת 'אוכל' מ'אוכל'

על כל האמור יש להוסיף שבגמרא (שבת עד ע"א) נאמר שאסור לברור לצורך שימוש לאחר זמן, וכך נאמר שם:

בורר ואוכל לאלתר, ובורר ומניח לאלתר, ולבו ביום לא יברור, ואם בירר - נעשה כבורר לאוצר, וחייב חטאת.

בפשטות, איסור זה אינו מותנה בהעדפת מין אחד על חברו, והוא חל גם אם שני המינים עתידיים להיאכל בסעודה האחרת. כך עולה גם מהדימוי לאוצר: נראה שבברירה לאוצר אין העדפה של מין אחד על חברו, שכן עניינו של אוצר הוא אחסון לטווח ארוך, ו'דון מינה ואוקי באתרין'.

ה. איסור בורר במיין בגדים המעורבים זה בזה

במיין בגדים, יש מקום לדון להיתר מטעם אחר. האור שמח¹⁶ כתב שאיסור בורר אינו שייך בכלים ובבגדים משום שהם בלולים; כעין זה כתב 'ערוך השלחן'¹⁷. אולם,

לאדם קפיידא על הבדלי הגודל, ממילא הגדלים השונים מוגדרים כשני מינים, והביא ראייה ממה שכתב רש"י, שבת עד ע"ב ד"ה שבע, שיש בורר בהפרדה בין פירורי עפר ל'צרורות הגסות', ולכאורה מדובר באותו מין, ורק הגודל מבדיל ביניהם. ואולי יש להשיב על הראיה מרש"י, ולומר שהשם הוא המבדיל בין פירורי עפר לצרורות, בשונה מפירות בגדלים שונים. הסברה השנייה והשלישית לכאורה זהות, ולא ברור לגמרי מה ההבדל ביניהן.

14. שו"ת ציץ אליעזר, ח"ז סי' יב אות ת.
15. מנוחת אהבה, ח"ב פ"ז סעי' כט. כל האחרונים הללו הסתמכו גם על דברי הפרי מגדים, סי' שיט ס"ק י בעניין הגדרת ה'קמח' שעל השמרים כפסולת, ולפי האמור, צ"ע אם ניתן להסתמך על כך.
16. אור שמח, הל' שבת פ"ח ה"א, וזו לשונו: 'דע דבורר גדרו הוא בדבר הבלול יחד ומשתמש כשהוא בלול, בזה אם בורר מאתו פסולת מתוך האוכל, או בשני מינים, הוי בורר, והוי מלאכה, אבל בדבר שאינו בלול לא שייך בורר, וזהו שמעורר הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) רמונים מגו רמונין, מעתה אפילו בני נשא מגו בני נשא, פירוש דאינן בלולים, ולפי זה בורר כלי מתוך כלי, דאטו משתמש כשהן בלולים, הלא בכל קערה משתמש בפ"ע לא שייך בהו בורר, אלא שהטורי זהב כתב דבורר הוי לא במאכל לחודה, רק בעץ ומתכות ג"כ, והביא ע"ז מדברי רש"י, שבת עד ע"ב ד"ה חייב אחת עשרה, גבי חלתא דבורר קנים יפות חייב, ושם יכול לעשות כשהן בלולין, וזה כתב הט"ז, סימן שי"ט ס"ק י"ב, דבדברי התוס', שבת עד ע"א ד"ה הוי, נראה דדוקא באוכלים הוי בורר, ולא כלים, והביא דברי רש"י, וממה שפלטה קולמוסו כלים הביאו המחברים הבאים אחריו דגם בכלי איכא בורר, וטעו בזה, דבמלאכת בורר צריך שיהא בלול, ואין זה לא בכלים ולא בבגדים, אלא שמאכל לאו דוקא וכמו שביארנו'.
17. ערוה"ש, או"ח סי' שיט סעי' ח-ט, וזו לשונו: 'יש לשאול שאלה גדולה דאיך מצאנו ידינו ורגלינו בכמה דברים כגון שמונחים מעורבים כפות ומזלגות וסכינים ואנו צריכים כעת לסכינים ובוררים הסכינים מביניהם או הכפות או המזלגות וכן כשתלויים הרבה בגדים על הכותל ונצרך לשנים ושלשה בגדים ונוטלין מהכותל כל הבגדים ובוררין הבגדים הצריכים והשאר תולין על הכותל בחזרה וכן אם היו

נראה שקשה לסמוך על דבריהם בנידוננו, מכמה סיבות: ראשית, מדובר בדעה יחידאית, ורוב גדול של האחרונים נקטו שאיסור בורר שייך גם בכלים.¹⁸ שנית, נראה שהם דיברו בסתמא דמילתא, והניחו שלרוב בגדים וכלים אינם מגיעים לידי ערבוב, אך אם עינינו רואות שהבגדים בלולים זה בזה, מסתבר שבזה הם לא התכוונו להקל. ובלשון 'ערוך השלחן' הדבר מפורש: 'דבדבר הניכר הרבה לעין הרואה, לא שייך לומר בזה ברירה', ונראה שאין כוונתו לומר שהמין ניכר לעין, וכבהלכות תולעים, אלא שכל מין ניכר בפני עצמו ומובחן מחברו, זה מזה גם כשהם מונחים בצמוד או זה על זה - וכל זה איננו שווה לנו כשמדובר בבגדים הכרוכים זה בזה, כבנידוננו. וגם מלשון האור שמח 'צריך שיהא בלול' נראה שאין כוונתו לשלול באופן מוחלט את האיסור בבגדים הבלולים זה בזה, אלא רק לומר שעל פי רוב הם אינם בלולים ואין בהם איסור.¹⁹ שלישית, 'ערוך השלחן' כתב טעם נוסף להיתר בנידונו: ברירת 'אוכל' מ'פסולת' לשימוש לאלתר, ולא הכריע להיתר על סמך הטעם הנוכחי לבדו, וטעם זה אינו שייך בנידוננו.

סיכום ומסקנה

פוסקי הדורות האחרונים התירו הפרדת 'פסולת מפסולת' שאינה נעשית לצורך שימוש באחד משני המינים. המקור העיקרי לכך הוא צביעת חרדל על ידי חלמון ביצה, שהותר מסיבה דומה. ה'ביאור הלכה', ובעקבותיו יתר האחרונים, ביססו את ההיתר על חוסר שימוש וצורך במינים המופרדים, ולכן לא התירו ברירת 'אוכל מאוכל', כלומר הפרדת שני מינים שלא לצורך העדפת אחד מהם על חברו. רוב הפוסקים נקטו שאיסור בורר חל גם בכלים ובגדים. ה'אור שמח' ו'ערוך השלחן' נטו להקל בזה, אך מדברי שניהם וגם מסברה נראה שלא אמרו את דבריהם אלא כשהבגדים והכלים אינם בלולים זה בזה, וכל אחד ניכר בפני עצמו, ולא בתערובת בגדים, ו'ערוך השלחן' כתב שגם בזה לא ברור שאכן יש להקל למעשה. לאור כל זה, נראה שיש להימנע מהפרדה בין בגדים מלוכלכים המעורבבים זה בזה במכבסה ציבורית.

מונחים הרבה ספרים מעורבין זה על גבי זה וצריך כעת לאיזה ספרים ובוררין ונוטלן וכן על השלחן אצל העשירים יש כמה מיני קערות קטנות וגדולות ולכל מאכל בוררין קערות שונות וכיוצא בזה כמה עניינים ואם יש ברירה בכל דבר לא מצאנו ידיו ורגליו בהרבה עניינים. ותשובת דבר זה משני פנים האחד דבדבר הניכר הרבה לעין הרואה לא שייך לומר בזה ברירה שאין זה ברירה אלא נטילה בעלמא וכל אלו הדברים שחשבנו הם נראים לעין כמו בבגדים וכלים וספרים כמובן ואין לומר הא גם שני מיני פירות נראים לעין כמו תאנים וענבים דאינו כן דמתוך קטנותן וריבוין צריכין לברור זה מזה משא"כ בבגדים וכלים וספרים והשני שהרי יתבאר דבשעת האכילה יכול ליטול אוכל מתוך הפסולת ולאכול שאין זה דרך ברירה ודרך האכילה בכך וממילא דבכל הדברים שאנו צריכין כעת ללבוש הבגדים ולהשתמש בכלים וללמוד בהספרים הוי כשעת אכילה ולא שייך בזה ברירה [ובוודאי לברור ספרים זה מזה כדי להעמידן על מקומן או בגדים זה מזה כדי לתלותן וכן בכלים אין היתר לטעם זה אבל לטעם הראשון אין איסור בדבר ויש לעיין בזה ודוק].

18. לפירוט, ראה מנוחת אהבה, ח"ב פ"ז סעי' כז והערה 93.

19. ויש להוסיף שאור שמח אינו ספר הלכה ופסיקה, והדבר משפיע על מידת הפירוט של דבריו.